

MED I MEDONOSNE BILJKE U FARMAKOPEJAMA
KOJE SU VAŽILE NA TERITORIJI VOJVODINE

Milan MICIĆ

Med je od vjkada bio cenjeni lek. U narodnoj medicini ostao je to sve do današnjih dana. U službenoj medicini je njegov značaj postepeno opadao i danas je toliko mali da ga neke farmakopeje uopšte više ne ubrajaju u svoju materiju mediku, pa tako ni Farmakopeja SFRJ (Jugoslovenska III). Tim povodom smatramo da je korisno da se osvrnemo na nekadašnju ulogu meda i opadanje njegovog značenja u naučnoj medicini, a posmatrajući to kroz neke farmakopeje koje su važile na teritoriji Vojvodine (C).

Ujedno posmatramo i udeo medonosnih biljaka u materiji medicinski spomenutih farmakopeja. Za ovu analizu odabrali smo niz od 86 biljaka (A), čija je medonosnost značajna sa ekonomskog stanovišta u pojedinim regionima Vojvodine. Biljke koje su na bilo koji drugi način važne za pčelarstvo (npr. kao rana paša, kao izvor vitamina i dr.) nizu uzete u obzir. Ovaj spisak ni u kojem slučaju ne sadrži sve medonosne biljke Vojvodine, nego ga treba smatrati kao odabrani uzorak s kojim vršimo upoređenje. Ovo upoređenje je u manjoj meri nepotpuno i zbog toga što pojedine biljke u starijim farmakopejama nose botanička imena koja danas više nisu u upotrebi, a iz literature koja nam je stajala na raspolaganju nije bilo moguće da se svaki slučaj proveriti.

Pregledajući samo nekoliko dela o narodnim lekovima (26, 27, 28) moglo se lako utvrditi da veliki broj tih biljaka služi još i danas kao lek u narodnoj medicini. Od 86 biljaka u spisku, samo u spomenutoj literaturi, njih 67 služi kao lek u narodnoj medicini (77,9%).

Farmakopeje imaju sasvim drukčiji stav. One samo manji broj spomenutih medonosnih biljaka uvrštavaju u svoju materiju mediku, a i taj broj kroz 200 godina opada. Kao krajnost odmah da napomenemo da je jedna od najvažnijih medonosnih biljaka, lipa, oficinalna u svim farmakopejama, dok druga, isto tako važna medonosna biljka, bagrem, nije oficinalna ni u jednoj farmakopeji. Pri tome ne smemo smetnuti sa uma da flos acaciae starijih farmakopeja i mnogih starijih neoficinalnih propisa, nije flos Robiniae pseudacaciae, nego flos acaciae "nostras" — flos Pruni spinosae.

Kretanje ukupnog broja oficinalnih biljaka i broja medonosnih biljaka kroz farmakopeje poslednjih 200 godina prikazano je u tabeli 1.

Tabela 1

Farmakopeje	1	2	3	4	5	6
		Broj oficinalnih biljaka u farmakopejama (B)	Broj medonosnih biljaka iz pregleda (A), a koje su oficinalne	Procentualno učešće medonosn. biljaka (kolona 3) u ukupnom broju oficinalnih biljaka (kolona 2)	Vrednosti iz kolone 2 (ukupni broj biljaka) prikazane u indeksima	Vrednosti iz kolone 3 (medonosne biljke) prikazane u indeksima
Austr. provinc.	1790.	306	33	10,8	100,0	100,0
Austrijska III	1820.	160	27	16,9	52,3	81,8
Austrijska V	1855.	204	25	12,3	66,7	75,8
Mađarska I	1871.	104	12	11,5	34,0	36,4
Srpska I	1881.	147	20	13,6	48,0	60,6
Hrv. — slavonska I	1888.	79	12	15,2	25,8	36,4
Hrv. — slavonska II	1901.	80	12	15,0	26,1	36,4
Srpska II 1908. i	1926.	73	12	16,4	23,9	36,4
Jugoslovenska I	1933.	98	12	12,2	32,2	36,4
FNRJ (Jug. II)	1951.	78	13	16,7	25,5	39,4
SFRJ (Jug. III)	1972.	25	5	20,0	8,2	15,3

Iz pregleda se vidi da broj droga opada, naročito sredinom prve polovine i sredinom druge polovine 19. veka, a najviše sredinom druge polovine 20. veka (tj. u naše vreme) U toku opadanja tri farmakopeje pokazuju nešto značajniji porast: Austrijska V (1855), Srpska I (1881) i Jugoslovenska I (1933). U Austrijskoj V je porast nastao zato što u skoro podjednaku broju preuzima neke ranije napuštene droge i unosi nove droge. U Jugoslovenskoj I je porast nastao u nešto manjoj meri, jer ponovo preuzima ranije napuštene droge, a u nešto većoj meri što unosi nove droge. No, konačni rezultat u Farmakopeji SFRJ je drastičan, broj droga je 1972, opao za 91,8% prema najstarijoj farmakopeji ove tabele, od 306 u Austrijskoj provincijskoj farmakopeji (1774—1790) na 25 u Farmakopeji SFRJ (1972).

Kretanje medonosnih biljaka u farmakopejama je mnogo ujednačenije, čak 100 godina ostaju skoro u jednakom broju (1871—1971) i konačni rezultat je manje drastičan: ukupno opadanje broja je 84,7%, tj. od 33 (1774—1790) na 5 (1972).

Iako medonosnost biljke nije ni u kakvoj neposrednoj vezi s njenom lekovitošću, ovaj pregled jasno pokazuje da broj medonosnih biljaka u farmakopejama manje opada nego što opada broj biljaka ukupno, pa prema tome udeo medonosnih biljaka u materiji medicij biljnog porekla u farmakopejama raste. Razlog tome treba tražiti što su medonosne biljke pretežno i aromatične, a ove biljke su i danas u većoj meri zadržale svoje mesto u farmakopejama nego biljke sa raznim drugim delotvornim materijama.

Da bismo jasnije prikazali ulogu meda u farmakopejama poslednjih 200 godina, treba prvo da prikažemo kakvu je ulogu igrao med u zvaničnoj medicini pre izlaska prve farmakopeje koja je važila u ovim krajevima, Austrijske provincijske farmakopeje iz 1774. godine. Prikazaćemo kakvu je ulogu igrao u poslednjem Dispensatorijumu koji je važio na teritoriji Vojvodine, u Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco Viennense iz 1770. godine (1). Iako ovaj daje zvanične propise za izradu lekova, to nije farmakopeja u današnjem smislu, jer ne govori ništa o lekovitim materijama, njihovom kvalitetu i ispitivanju, niti daje opšte propise za pojedine vrste farmaceutskih pripravaka, nego daje samo sastav i posebni način izrade pojedinih lekovitih pripravaka. Pri tome se oslanja na tradiciju, pa često i na autoritet starih autora, a katkad se još nalaze i jasni tragovi alhemičarskog rezonovanja. U ovom Dispensatorijumu ozvaničena su 1.563 jednostavna i sastavljena leka (remedia simplicia et composita), od kojih je samo u 839 teoretski moguća upotreba meda. Međutim, med ulazi u sastav samo 45 raznih lekovitih pripravaka.

Kod dva pripravka služi kao remedium cardinale: Aqua mellis i Spiritus mellis. Međutim, oba pripravka se izrađuju destilacijom meda, tako da u konačnom produktu zapravo i nema meda, nego samo produkti njegovog razlaganja. Prvi se izrađuje destilacijom meda u vodenom kupatilu hvatajući prvu frakciju sve dok destilat ne počinje da bude kiselkast. Drugi se izrađuje destilacijom u peščanom kupatilu i tako dobija manje-više empireumatski produkt. U ovim lekovitim pripravcima naziremo još stari alhemičarski stav o dobijanju »spiritusa« pojedinih materija, dok je ishodna materija zapravo razložena.

U drugim lekovitim pripravcima ovog dispensatorijuma med služi delom kao adjuvans, a mnogo češće kao korigens ili konstituens.

Postoji devet lekovitih pripravaka s nazivom »mel« (ili »mellitum«, kako ih ređe nazivaju neki stariji autori). Ovi se izrađuju od infuza, ili dekokta, ili od sokova svežih biljaka i meda uz naknadno ukuvavanje, da bi tako prvobitno razređeni pripravak ponovo dobio konzistenciju meda. Da med ovakvim postupkom u velikoj meri gubi svoje prirodne osobine, a i droge svoje lako isparljive materije, jasno je. Sličan postupak je i kod dva oksimela.

Med ulazi još u sastav sledećih lekovitih pripravaka:

Aqua viridis koja se ne pravi destilacijom kao većina lekovitih voda, nego samo kuvanjem. Služila je za spoljnu upotrebu kod ulceracija. Ona sadrži i viridum aeris, o čemu će još niže da bude reči.

Sirupus anticausodicus koji se pravi s medom i šećerom u jednakim delovima. Zatim: 1 Roob, od 7 oficinalnih; 2 Looch (Schlechtsaft — sok za lizanje) od 5 oficinalnih; 12 elektuarijuma od 31 oficinalnog; 1 confectio (humida) koji je to zapravo samo po imenu, dok je to u stvari isto elektuarijum; 3 vrste pilula, od ukupno oficinalnih 48 vrsta. Sva 4 oficinalna theriaca. Zanimljivo je da je baš med ingredijencija s kojom počinje komplikovana i dugotrajna izrada ovih nekada veoma cenjenih lekova.

Med služi kao konstituens sam ili u smesi s drugim materijama još kod jedinich oficinalnih globula i obe vrste supozitorija, kao i kod 4 masti

od ukupno oficinalnih 58. Zanimljivo je da sve tri masti ovog Dispenzatorijuma koje sadrže viridum aeris (aerugo, cuprum aceticum basicum) prave samo s medom kao konstituensom. Služile su u keratolitičke svrhe i za lečenje rana koje sporo zarašćuju. Jedna od ovih masti nalazi se čak još i u priručnicima 19. veka (18. i dr.) kao unguentum escharoticum (he eshara — ognjište, ložište /starogrčki/, eshara — krasta kod teških opekotina /medicinski/). I jedina aqua Dispenzatorijuma koja sadrži viridum aeris izrađivala se uz dodatak meda. Izgleda da je med u ovim pripravcima imao i ulogu konzervansa.

Kako Dispenzatorijum ne navodi nijednu lekovitu materiju kao ishodnu materiju za izradu lekovitih pripravaka, tako ne navodi ni med. Ne navodi čak ni propis za izradu prečišćenog meda (mel depuratum, despumatum, clarificatum), iako ove vrste u tekstu spominje kao ingredijencije za pojedine lekove.

Prvi zvanični pokušaj kritičkog i racionalnog pristupa lekovitim materijama i lekovitim pripravcima čini već četiri godine posle izlaska ovog poslednjeg izdanja Dispenzatorijuma (1770) Pharmacopoe Austriaca Provincialis (1774), a prema intencijama zacrtanim u paragrafima I/4 i III/2 Normativum Sanitatis iz 1770. godine (24). Ova farmakopeja koja je u toku dve decenije više puta preštampana i na latinskom i na nemačkom jeziku drastično je smanjila broj oficinalnih lekovitih pripravaka (od 1.563 iz Dispenzatorijuma na 415) i pojednostavnila njihov sastav. Tako je smanjila i broj lekova u čiji sastav ulazi med. Taj se proces nastavlja i u kasnijim farmakopejama (C) i važnost meda u njima stalno opada, tako da u Hrvatsko-slavonskoj farmakopeji iz 1908. godine med uopšte više nije oficinalan, dok je Srpska farmakopeja iz 1908. godine zadržala još pet lekova s medom. Jugoslovenska farmakopeja iz 1933. godine zadržala je još samo mel i mel depuratum, Farmakopeja FNRJ iz 1951. godine samo med kao lekovitu sirovinu, a u najnovijoj Farmakopeji SFRJ iz 1972. godine med uopšte više nije oficinalan. Kretanje lekova s medom dato je u tabeli 2.

Kao što se vidi, svoje mesto u farmakopejama najduže su sačuvali med kao lekovita sirovina, mel depuratum i mel rosatum, nešto manje oksimeli, a još manje nekoliko elektuarija. Ostali lekoviti preparati s medom nestaju iz farmakopeja već veoma rano. No, ima i pokušaja da se uvedu novi lekoviti preparati s medom: mel boraxatum, pillulae ferri jodati i emplastrum anglicanum. Ovaj poslednji je oficinalan u svim navedenim farmakopejama do zaključno s Drugom hrvatsko-slavonskom farmakopejom, ali Peta austrijska farmakopeja i Prva srpska farmakopeja menjaju propis utoliko što kao ingredijenciju unose i med, dok su propisi ranijih i kasnijih farmakopeja bez meda.

Smatralo se da med deluje interno kao laksativ i antiflogistik. Spolja primenjen da deluje tako da čirevi bolje sazrevaju, da rane bolje zarašćuju, da koža postane mekša (tragovi toga nalaze se još i u modernoj kozmetici). Služio je za izradu voda za usta, za grgotanje i mazanje desni. Osim kao konstituens i korigens, upotrebljavao se još kao podloga raznim lekovitim mastima (unguentum mellita) i napokon kao masa za izradu globula i supozitorija. U ovu svrhu se med morao još i dalje ukuvavati, sve dok ne dobije konzistenciju tako gustu da se skrutne u čvrstu masu, kada se ohladi.

Tabela 2

PREGLED LEKOVITIH PRIPRAVAKA S MEDOM U FARMAKOPEJAMA

Naziv leka	Farmakopeja									
	Austr. provinc.	Austrijska III	Austrijska V	Madžarska I	Srpska	Hrv.-slavonska	Hrv.-slavonska	Srpska 1908. i	Jugoslovenska	Jugoslovenska
	1790.	1830.	1855.	1871.	1881.	1888.	1901.	1926.	1933.	1951.
Mel (crudum)	×	×	×	×	×	×		×	×	×
Mel depuratum		×	×	×	×	×		×	×	
Mel rosatum	×	×	×	×	×	×		×		
Mel boraxatum								×		
Mel mercurialis herbae	×									
Mel pectorale	×									
Oximel simplex	×		×	×	×	×				
Oximel scillae	×	×	×	×	×	×		×		
Oximel colchici	×		×							
Aqua vulneraria acida		×	×							
Roob Laffecteur			×							
Roob nucum		×								
Electuarium aromaticum			×	×	×					
Electuarium dentifricium	×									
Electuarium diascordicum	×									
Electuarium hierae simplex	×									
Electuarium lenitivum	×	×	×	×	×	×				
Electuarium lenitivum cum opio s. Theriaca Androdachi	×		×	×	×					
Theriaca Diatesseron	×									
Pilulae ferri jodati				×		×				
Globuli carminativi	×									
Suppositoria	×									
Suppositoria composita	×									
Emplastrum anglicanum			×		×					
Ung. aegyptiacum, seu Oxymel aeruginis	×	×								

Austrijska provincijska farmakopeja razlikuje dve vrste nativnog meda: mel virgineum ili album koji sam iscureni iz sasvim mladog saća i mel crudum seu vulgare (der gemeine Honig) koji se dobija talenjem ili presovanjem saća i koliranjem kroz platno. Kasnije farmakopeje ne prave više razlike između pojedinih vrsti meda, ali daju sve preciznije podatke za kvalitet. Apotekarski priručnici, međutim, imaju još raščlanjenije gradacije i kasnije tokom vremena pojavljuje se kao gradacija kvaliteta i

vrćani med, pošto je centrifugiranje bilo uvedeno u pčelarstvu za dobijanje meda iz saća.

Stari apotekari su nastojali da svi rastvori budu besprekorno bistri i smatrali su da je takav način izrade »lege artis«. Da se na ovaj način često smanjuje delovanje lekova, jer se bistrenjem uklanjaju neke delotvorne materije, još niko nije uzimao u obzir. Ovo čine tek novije farmakopeje i u pojedinim slučajevima izričito zabranjuju čak i filtriranje.

Nativni med se ne rastvara bistro u vodi, jer osim nekih nerastvorljivih materija sadrži i suspendovane čestice (polen, deliće voska, slučajna onečišćenja). Belančevine i fermenti sadržani u medu pospešuju vrenje leka izrađenog s medom. Da bi se dobili bistri rastvori, trebalo je sve te materije ukloniti, a da se pri tome što manje promeni ukus i miris meda i da konačni produkt ima gustoću prirodnog meda. U ovu svrhu se izrađivao prečišćeni med.

Ovaj prečišćeni med pod raznim nazivima (mel depuratum, despumatum, clarificatum) nalazi se u sastavu pojedinih lekovitih pripravaka već u Bečkom dispensatorijumu i u Austrijskoj provincijskoj farmakopeji. No, nijedna od njih nema posebnu monografiju za prečišćeni med, nego se u opštim opisima daje samo kratak opis raznih u praksi primenjenih operacija čišćenja lekovitih pripravaka. Sve kasnije farmakopeje u kojima je med oficinalan daju tačne propise za izradu prečišćenog meda, izuzevši Farmakopeju FNRJ, u kojoj je med oficinalan samo kao lekovita sirovina, a prečišćeni med više nije oficinalan.

Propisi za prečišćavanje meda su razni. Luta se, jer nijedan ne zadovoljava u potpunosti zahtev da med prečišćavanjem ne promeni svoju aromu i gustoću, a da posle prečišćavanja u njemu ne ostanu tragovi materija kojima je prečišćavanje vršeno. Ne upuštajući se u analizu prednosti i loših strana pojedinih metoda, jer to ne spada u okvir ovog izlaganja, navodimo pojedine propise.

Najstarije farmakopeje koje imaju monografiju o prečišćenom medu (Austrijska III i V) izrađuju ga na taj način da se med razređen vodom (u pojedinim propisima u raznim omerima) kuva uz skidanje pene. Ovo se vrši posebnom kašikom s rupicama (cochlear despumatorium). Potom se med procedi i ukuva do pređašnje konzistencije.

Prva mađarska farmakopeja (1871), Prva srpska farmakopeja (1881) i Prva hrvatsko-slavonska farmakopeja (1888) propisuju despumaciju uz dodatak karagena.

Druga srpska farmakopeja (1908) propisuje prečišćavanje dodavanjem tanina i želatine. Ovaj propis ima i VIII austrijska farmakopeja (1906), što navodimo samo radi boljeg pregleda, iako ne spada u naše izlaganje.

Prva jugoslovenska farmakopeja (1933) propisuje da se med prečišćava samo mehanički uz dodatak bolusa. Ovaj propis odgovara onom iz VI nemačke farmakopeje (1926).

U toku ovih 200 godina bilo je i predloga da se prečišćavanje meda vrši i na druge načine. Neke od tih načina su prihvatile pojedine druge farmakopeje koje nisu važile na teritoriji Vojvodine: mehaničko bistrenje uz

dodatak komadića hartije za filtriranje (u starijim propisima hartija za upijanje, ili svilena hartija), bistrenje uz dodatak carbo ligni (stariji propisi), belancetom jajeta, taninom i krečnim mlekom itd.

Sve ove dileme je napokon presekao fakt da prečišćeni med danas, bar u nas, više nije oficinalan, niti se propisuje.

U narodnoj medicini med služi i danas kao lek i služio je kao takav i u starijoj službenoj medicini. U farmaceutskoj literaturi krajem 18. i početkom 19. veka (13, 14, 15) više se ne ističe lekovito dejstvo meda, nego se ističe da se njime mogu odlično da konzervišu biljni sokovi i vodene iscrpine droga. Na taj način mogu se propisivati sokovi svežih biljaka u toku cele godine, a da pri tome dobiju čak i ugodniji ukus (14).

Lekovite pripravke izrađene od infuza, dekokta ili sokova svežih biljaka definišu ovi autori kao »mel«, odnosno »mellitum« u starijih autora, ako se izrađuju s medom. A ako se izrađuju sa šećerom, nazivaju se syrupus (simplex, ako je izrađen od jedne droge; compositus, ako je izrađen od smese više droga). Po toj logici bi naš današnji sirupus simplex bio analogan pripravak prečišćenom medu. Austrijska provincijska farmakopeja još nema propis za izradu sirupus simplex u našem današnjem smislu, dok ga III austrijska farmakopeja već ima.

Ako se prilikom izrade takvih pripravaka za ekstrakciju droge uzimalo sirće, onda se takav pripravak nazivao »oxymel« uz naziv odgovarajuće droge, ili »oxymel simplex«, ako je bio izrađen ukuvavanjem meda sa sirćetom. Ako su ovakvi pripravci izrađeni sa šećerom umesto s medom, nazivani su »oxysaccharum« odnosno »oxysaccharatum«. No, oba ova naziva mnogi autori uzimaju kao sinonim za oxymel.

»Hydromel« je u nekih starijih autora (14) sinonim za mel depuratum i tako ga tretiraju i neke ovde nepomenute farmakopeje polovinom 19. veka, dok neke druge ovde nepomenute farmakopeje hidromelom nazivaju med razblažen vodom u raznim omerima (16). Austrijska provincijska farmakopeja iz 1790. i III austrijska farmakopeja nemaju pripravke pod imenom hydromel, a počevši od V austrijske farmakopeje i dalje sve do najnovijeg vremena farmakopeje pod nazivom »hydromel infantum« podrazumevaju poznati slatki laksativni lekoviti pripravak za decu, u kojem uopšte više nema meda.

Kasnije farmakopeje, na prelazu iz 19. u 20. vek, a koje su još zadržale kao oficinalne mel rosatum i oxymel scillae, pojednostavnile se i poboljšale izradu istih, tako da se mel rosatum više ne pravi sa infusum rosae, nego sa ol. rosae (II srpska farmakopeja) a oxymel scillae rastvaranjem ekstrakta scille uz dodatak sirćetne kiseline (Prva hrvatsko-slavonska i Druga srpska farmakopeja).

Iako strogo ne spada u našu temu, zanimljivo je da napomenemo da je Austrijska vojna farmakopeja iz 1859. godine umesto oxymel scillae i oxymel simplex koji su oficinalni u građanskoj farmakopeji iz 1855. godine uvela oxysaccharum scillae i oxysaccharum simplex, zamenivši med šećerom. Srpska vojna farmakopeja iz 1863. godine (23), a koja je tek nešto prerađena Austrijska vojna farmakopeja iz 1859. godine, ponovo uvodi oksimele umesto oksisahara. Nije sačuvano savremeno obrazloženje,

no pretpostavljamo da je razlog za to mogao biti različiti odnos cena meda i šećera u Austriji i u Srbiji. Ili su pak sastavljači Srpske vojne farmakopeje bili mišljenja da je pripravak s medom ipak bolji? Dostupni izvori i literatura za ovo pitanje nisu bili dovoljni da se donese valjani zaključak, pa ovo pitanje ostaje još nadalje otvoreno.

U davnoj prošlosti se za izradu lekova upotrebljavao samo med, šećer ga je počeo tek kasnije da potiskuje i to sve više što je u Evropi bilo lakše doći do njega. Dok je šećer još bio retkost, bilo je propisima strogo zabranjeno da se prilikom izrade lekova šećer zameni medom (22). Početkom 19. veka pripravnici s medom smatraju se već reliktima iz ranijeg doba (14, 18). Već početkom 19. veka su neki autori mišljenja da je šećer pogodniji od meda za izradu navedenih lekovitih pripravaka. U izrađenom leku naime treba da bude optimalna količina šećera. Bude li ga premalo, pripravak se kvvari. Bude li ga previše, iskristališe se, pa u preostaloj tečnosti ostane premalo šećera i opet se kvvari. Šećer može lako da se odmeri u onoj količini koja je potrebna da se bez posebnog ukuvavanja dobije konačni proizvod potrebne gustoće i sa optimalnom količinom šećera. Osim toga, šećer treba samo rastvoriti, eventualno malo prokuvati, dok pripravke izrađene s medom treba ukuvavati dok ponovo ne dobiju gustoću meda, što traje prilično dugo i ide na štetu kvaliteta. Značaj fermentata, oligomineralnih materija i drugih komponenata meda, čije istraživanje još i danas nije završeno, prema tadašnjem stanju nauke ovi autori nisu mogli ni da naslute. A u praksi se za izradu lekova koristio samo prečišćeni med iz kojeg je većina ovih materija bila uklonjena, ili se uklanjanje materija vršilo kuvanjem u toku izrade samog leka, ako se za njegovu izradu upotrebio nativni med. I tako med počinje da se posmatra samo kao rastvor šećera, a ne kao materija s lekovitim delovanjem, te se dolazi do zaključka da med nije lek, bar ne u većoj meri od šećera, i da se u materiji medicini farmakopeja zadržao uglavnom zahvaljujući veri što su u njega polagali lekari iz prošlih vremena (18).

Već u 18. veku u propisima Bečkog dispenzatorijuma, čije je poslednje izdanje izašlo 1770. g., izuzevši aqua mellis i spiritus mellis, med služi uglavnom kao korigens i još uvek dosta značajni konstituens. U decenijama koje slede rapidno gube na značenju droge i druge lekovite materije u čijem je lekovitim pripravcima med služio u gornje svrhe. Uvode se novi prikladniji konstituensi. Gube na važnosti i farmaceutske oblici lekova koji su bili najpogodniji za primenu meda (elektuarija i sl.), tako da broj lekovitih pripravaka s medom rapidno opada, da bi na kraju i sam med kao lekovita sirovina iščezao iz farmakopeje.

Dok je važnost meda u zvaničnim farmakopejama potpuno opala, u narodnoj medicini on se i danas ceni kao lek, čak se i nazire neka njegova renesansa uz polen i mleč. Ovoga se prihvatila i industrija. No, naučna istraživanja na ovom polju su još daleko od nekog definitivnog rezultata, pogotovo što se danas postavljaju vrlo strogi zahtevi na lekovitu materiju ne samo u pogledu njene neškodljivosti, nego i u pogledu njenog pozitivnog delovanja, da bi ona zvanično stekla status leka. Živimo u eri sintetike, pa kao korigens uveliko upotrebljavamo veštačke arome umesto prirodnih. Da li će među biti utvrđena neka pozitivna lekovita svojstva, da li će ponovo da zauzme svoje mesto kao prirodni i veoma ukusni konzervansi i korigens, pokazaće budućnost.

Beleške i literatura

A)

U ovom izlaganju sam se koristio spiskom medonosnog bilja Vojvodine, koji sam dobio od drugarice mr Branislave Šajinović iz Pokrajinskog zavoda za zaštitu prirode u Novom Sadu, kojoj se ovim najlepše zahvaljujem. Spisak je samo neznatno dopunjen podacima prof. dr Dragana Lukića, kojem se ovim putem takođe zahvaljujem.

Slova pored imena biljaka označuju pojedine ekološke grupe i to:

Na području Fruške gore, Vršackih planina, Deliblatskog peska i Subotičko-horgošskog peska: a) drvenaste vrste; b) zeljaste-livadske vrste.

Na području nizijskih poplavnih livada: c) drvenaste vrste; d) zeljaste-livadske vrste.

Na obrađenim površinama i poljoprivrednim kulturama: e) voće; f) ratarske kulture; g) gajeno lekovito bilje; h) korovske vrste na obrađenim površinama; i) na neobrađenim, zapuštenim (ruderalnim) površinama.

SPISAK BILJAKA

- a Aesculus hippocastanum — divlji kesten
- b h Ajuga chamaeptytis i dr. — ivica
- d Althaea officinalis — beli slez
- c Amphora fruticosa — bagremac
- b Anchusa officinalis — volujak
- j Arctium lappa i dr. — čičak
- b Aslragalus vrste — kozinac
- j Bellis perennis — novčić
- j Carduus acanthoides i dr. — čkalj običan
- j Cartamus lanatus — bodalj
- j Cichorium intybus — ženetrga
- h Cirsium arvense — palamida
- g Comandrum sativum — korijandar
- a Cornus mas — dren
- b Coronilla varia — ajčica, gorkača
- a Corylus avellana — leska
- a Crataegus monogyna — glog
- c Crataegus nigra — glog crni
- a Crataegus oxyacantha — glog
- a e Cydonia vulgaris — dunja
- b Cytisus austriacus — zanovet
- j Daucus carota — divlja šargarepa, stidak
- j Dipsacus laniciatus — češljuga
- b Echium vulgare — lisičina
- d Eupatorium cannabinum — vodena kudelj
- b Filipendula hexapetala — suručica
- g Foeniculum vulgare — morač
- c Glycyrrhiza echinata — konjeda
- f Helianthus annuus — suncokret
- b Iris pumilla — perunika
- b Lamium album — mrtva kopriva
- b Lathyrus vrste — divlji grašak
- j Leonurus cardiaca — srčanik
- a Ligustrum vulgare — kalina
- a Lonicera caprifolium — orlovi nokti
- b j Lotus corniculatus — zvezdan

- d *Lycopus europaeus* — gagrlica
- d *Lysimachia vulgaris* — metiljka
- d *Lythrum salicaria* i dr. — livadnjak, vrbičica
- j *Malva silvestris* i dr. — crni slez
- j *Marrubium vulgare* i dr. — tatljan
- f *Medicago sativa* — lucerka
- b j *Melilotus officinalis* — kokotac
- b g *Melissa officinalis* — matičnjak
- d *Mentha aquatica* — konjski bosiljak
- g *Mentha piperita* — pitoma nana
- d *Mentha pulegium* — metvica
- d *Myosotis palustris* — spomenak
- d *Oenothera biennis* — noćurak divlji
- j *Ononis spinosa* — zečiji trn
- j *Onopordum scanthium* — čkalj
- a *Pirus communis* — kruška
- a *Pirus malus* — jabuka
- b *Potentilla* vrste — steža
- a e *Prunus amygdalus* — badem
- a e *Prunus armeniaca* — kajsija
- a e *Prunus avium* — trešnja
- a e *Prunus cerasus* — višnja
- a e *Prunus domestica* — šljiva
- a *Prunus malaheba* — rašeljka
- a e *Prunus persica* — breskva
- a *Prunus spinosa* — trnj
- a *Robinia pseudacacia* — bagrem
- d *Roripa silvestris* — ritska gorušica
- a *Rosa canina* i dr. — šipak
- h *Rubus caesius* — kupina
- c *Salix alba* — vrba
- b g *Salvia officinalis* — žalfija, kadulja
- j *Salvia nemorosa* — plavetnik
- j *Sambucus ebulus* — apta
- j *Sambucus nigra* — zova
- h *Sinapis arvensis* — gorušica
- j *Sonchus arvensis* — gorčika
- h *Stachys annua* — beli bosiljak
- d *Stachys palustris* — ritski bosiljak
- d *Symphytum officinalis* — gavez
- j *Taraxacum officinale* — maslačak
- b *Thymus serpyllum* — majčina dušica
- a *Tilia* vrste — lipa
- b f j *Trifolium pratense* i dr. — detelina divlja
- b j *Trifolium repens* — bela detelina
- b j *Verbascum phlomoides* i dr. — divizma
- a *Viburnum lantana* — čibukovina
- f *Vicia sativa* — graorica
- b *Vicia lutea* — graorica divlja
- b *Viola* vrste — ljubičica

B)

Pod lekovitim biljkama u ovom izlaganju smatramo biljke čiji je bilo koji deo oficinalan u bilo kojoj od farmakopeja pod C). Biljke u kojih su oficinalni samo **sekreti**, **ekskreti** i sl. (npr. smole) nisu uzete u obzir. Ako je u odgovarajućoj monografiji jedne farma-

kopeje ili tokom vremena u više farmakopeja oficinalno više botaničkih vrsta, uzeto je prilikom obračunavanja kao jedna vrsta.

C)

FARMAKOPEJE

Počevši od Bečkog dispensatorijuma iz 1770. g., pa preko Austrijske provincijalne farmakopeje iz 1774. (ali korišćeno je njeno izdanje iz 1790) odabrane su neke austrijske i mađarske farmakopeje koje su važile na teritoriji Vojvodine, tako da razmak između njih bude uvek nekoliko decenija. Zatim, od izlaska prve domaće farmakopeje, navedene su sve domaće farmakopeje. Prva srpska farmakopeja iz 1881. godine nije važila na teritoriji Vojvodine, ali je ipak navedena, da bi obrada domaćih farmakopeja bila kompletna. U tekstu kada govorimo o farmakopejama mislimo na sledeće:

1. Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaci Viennense, 1770.
2. Österreichische Provinzial-Pharmakopee, 1790.
3. Pharmacopoea Austriaca, editio tertia, emendata 1820.
4. Pharmacopoea Austriaca, editio quinta, 1855.
5. Magyar gyógyszerkönyv, 1871.
6. Srpska farmakopeja, I izdanje, 1881.
7. Hrvatsko-slavonska farmakopoea, I izdanje, 1888.
8. Hrvatsko-slavonski ljekopis, drugo izdanje, 1901.
9. Srpska farmakopeja, drugo izdanje, 1926. (identično sa onim iz 1908)
10. Jugoslovenska farmakopeja, 1933.
11. Farmakopeja FNRJ, 1951.
12. Farmakopeja SFRJ, 1972.

D)

OSTALA LITERATURA

13. Hagen G.: Lehrbuch der Apothekerkunst. V izdanje, 1797; — 14. Detto, VII izdanje, 1808; — 15. Ehrmann M.: Handbuch der Pharmazie, 1828; — 16. Pharmacopoea universalis. Weimar, 1845; — 17. Godeffroy R.: Compendium der Pharmazie, 1882; — 18. Hager H.: Handbuch der pharmazeutischen Praxis. I izdanje, 1876/78; — 19. Detto, izdanje iz 1938; — Anselmino O., Gilg E.: Kommentar zum Deutschen Arzneibuch. 6. Ausgabe 1926, Berlin, 1928; — 21. Thomas H.: Handbuch der praktischen und wissenschaftlichen Pharmazie. 1924—1931; — 22. Schelenz H.: Geschichte der Pharmazie, 1904; — 23. Stupar D.: Vojne farmakopeje Srbije. Arhiv za farmaciju, 1974, 4; — 24. Mičić M.: Propisi o apotekama u austrijskom »Normativum Sanitatis« iz 1770. godine. Pharmaceut, 1972, 4, 27; — 25. Tucakov J.: Lekovite sirovine u Vojvodini, 1950; — 26. Kušan F.: Ljekovito bilje, 1938; — 27. Mičić I.: Ljekovito bilje (bez godine izdanja); — 28. Domaće lekovito bilje u izdanju »Farmaflora« (bez godine izdanja); — 29. Dinand A.: Handbuch der Heilpflanzenkunde. 1926; — 30. Schönfelder B.: Welche Heilpflanze ist das. 1939.

HONIG UND HONIGREICHE PFLANZEN IN DEN PHARMAKOPÖEN
DIE IN DER WOJWODINA GÜLTIG WAREN

Milan MICIĆ

Angefangen vom Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco Viennense (1770) verringert sich in den Pharmakopöen der letzten 200 Jahren, die in der Wojwodina gültig waren, die Zahl der officinellen Arzneizubereitungen mit dem Namen »Mel« und die Zahl derer

in denen Honig zur Zubereitung diente. Die neueste Jugoslawische Pharmakopöe (1972) hat den Honig nicht mehr in ihren Arzneischatz aufgenommen. Anlässlich dessen wird eine Übersicht obiger Zubereitungen und des Abfalls ihrer Zahl im Laufe der letzten 200 Jahre gegeben.

Anschliessend wird auch die Stellungnahme der Pharmakopöen zu jenen Pflanzen, die in dieser Region für die Gewinnung von Honig bedeutend sind, als Heilpflanzen gegeben.

IZ HRONIKE SOMBORSKE BOLNICE (Prva polovina XIX veka)

Kosta POPOV

Kada bolnica ima dobru materijalnu bazu, u njoj medicina cveta (praksa, nauka i zdravstvena kultura), a ako je zahvati nemaština i beda, mesto medicinskog prosperiteta javljaju se skandali. Istorija zdravstva je pokazala da u bolnicama postoji tesno povezana protivurečnost između medicinskog napretka i nazadovanja, skandala; oni se samo izuzetno viđaju zajedno.

Prvi akt o funkcionisanju civilne somborske bolnice datira iz 1749. g. kojim Magistrat obaveštava Kraljevsku komoru u Budimpešti da Bolnica ne raspolaže nikakvim fondovima za sopstveno održavanje. Izdržava se milodarima i nešto organizovanim, a više neorganizovanim prosjačenjem (1, 2, 3). Prvi akt o Bolnici vezan je za skandal: »Somborska bolnica ne raspolaže materijalnim sredstvima za svoje redovno održavanje i opstanak.«

Vojna bolnica u Somboru prvi put se spominje za vreme austro-turskog rata (1789—1790. g.), funkcionisala je kasnije za vreme Napoleonovih ratova, pa i nadalje. Prvi akt govori kako je upotrebljena i iz slamarice izbačena slama krađena i ponovo prodavana toj Bolnici itd.; izdata je naredba da se ubuduće slama spaljuje, kako bi se sprečile epidemije, s jedne strane, a s druge, zloupotrebe (4).

Eto tako su somborske bolnice otpočele svoj život s nemaštinom i skandalima koji će je i kasnije pratiti.

Godine 1802. somborski Magistrat je preplavljen žalbama o lošem stanju u Bolnici koja se nalazila na »Buzadžićevom gruntu«. Magistrat je formirao komisiju sačinjenu od senatora Nikole Parčetića, Jakova Laloševića i gradskog javnog pravobranioca Nikole Simića, sa zadatkom da pregledaju Bolnicu i podnesu izveštaj o stanju (5). Posle pregleda komisija podnosi sledeći izveštaj:

1. Bolničke zgrade su trošne, grede trule, a na krovu jedva postoji trska itd.
2. Srednja zgrada dužine 14 koraka toliko je trošna da će se srušiti ako se odmah ne popravi, naročito je krov u lošem stanju itd.
3. Zgrada sa apatinske strane jedina je dosta dobra, a opravke u njoj zahtevaju kuhinja, soba do kuhinje, odžak i oluk.
4. Na susednom zemljištu zgrade su potpuno propale.
5. Nađena su dva bunara u ispravnom stanju.
6. Mesta na kojima se zgrade sučeljavaju u tako su lošem stanju da iziskuju hitan popravak.
7. Nestala je ograda koja odvaja bolničko dvorište i bašte, izložili su je bolesnici, jer Bolnica nije imala ogradju itd.